

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПОЛИТИКЕ

УДК 7.035:1 Croce В.

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2014.
год. 21. vol. 45.
стр. 93-109.

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

КРОЧЕОВА КРИТИКА РОМАНТИЗМА*

Сажетак

Романтизам представља један од најутицајнијих, али истовремено и највише критикованих интелектуалних покрета у европској историји. У овом раду аутор се бави Крочеовом критиком романтизма. У првом делу разматра се Крочеов однос према романтизму, имајући у виду његово разликовање између теоријске и практичне романтике. У другом делу аутор анализира слабости и ограничености Крочеове критике романтизма.

Кључне речи: Бенедето Кроче, романтизам, либерализам, религија слобде, XIX век.

Нема сумње да је романтизам био покрет који је остварио велики утицај на развој европске мисли. По мишљењу Исаије Берлина, једног од највећих историчара идеја, романтизам је представљао највећи скорашњи покрет који је трансформисао живот и

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

мисао Западног света.¹⁾ Са либералним Берлином слаже се и конзервативни Отмар Шпан, који у романтизму не види само уметнички, него и културни покрет²⁾ и то највећи (културни покрет) после средњег века, те први велики противудар индивидуализму након много столећа.

Покрет чија је појава представљала тако велику идејну револуцију није могао а да не изазове подељене реакције и то не само код савременика. Идеје романтизма остале су да живе и након краја епохе романтизма. Тако Џефри Херф пише да су се на наслеђе романтике, у периоду вајмарске Немачке, сви позивали. „Нема праве линије између романтизма и нацизма. Даље, чак и у Немачкој романтичарска традиција није била искључиво десна или антитехнолошка. Напротив, романтизам је запалио све сегменте интелектуалног и политичког спектра у Немачкој у време Вајмара од Лукача и и Блоха на крајњој левици, преко Мана и Макса Вебера на центру, до Јингера и његових конзервативно револуционарних камарада.“³⁾ Можда баш због тога нису реткост поистовећивање романтизма и немачке културе.⁴⁾

Да утицај романтичарских идеја превазилази и просторне и временске границе вајмарске Немачке тврди Исаија Берлин, наводећи да у романтици своје корене имају и национализам, егзистенцијализам, либерализам, али и тоталитаризам.⁵⁾ Поједини аутори уочавају романтичарски утицај на постмодернизам,⁶⁾ а може се говорити и о романтичарским коренима савременог комунитаризма.⁷⁾

Међутим, романтичарски покрет није свуда наилазио на одобрење. Иако су у њему инспирацију налазили и левичари и десничари и републиканци и монархисти, конзервативни и либерални, романтизам је са свих ових позиција нападан. На десници своју

1) Исаија Берлин, *Корени романтизма*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 17.

2) Othmar Spann, *Der wahre Staat*, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1931, S. 68.

3) Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and Third Reich*, Cambridge University Press, 1984, p. 13.

4) Види: Rüdiger Safranski, *Romantik, eine deutsche Affäre*, Carl Hanser Verlag, München, 2007, S. 12 и даље. Такође, Волф Лепенис, *Култура и политика*, Геопоетика, Београд, 2009, стр. 145.

5) Исаија Берлин, *Корени романтизма*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 148-155.

6) О односу ране романтике и постмодернизма види: Frederick C. Beiser, *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, 2003, pp. 2-5.

7) Види: Душан Достанић, „Модерна држава пред изазовима комунитаризма“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012, стр. 90-104. Такође види: Душан Достанић, „Хердерово схватање нације“ у *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд 3/2012, стр. 81-84.

критику романтизма изнели су Ђовани Папини, Шарл Морас⁸⁾ и Карл Шмит.⁹⁾ Ни политичка левица није без остатка прихватила романтику. Већ од Хајнриха Хајена, младохегелијанаца, Ђерђ Лукача¹⁰⁾ до Љубомира Тадића¹¹⁾ левица замера романтици „иррационализам“. На крају и либерални аутори, попут америчког историчара Гордона Крејга и немачког историчара Јоакима Феста оштро су критиковали романтику. У ову групу либералних критичара романтике спада и Бенедето Кроче. Зато не треба да чуди мишљење Ханс-Кристоф Крауса да идејни свет немачке романтике, а посебно касне романтике, већ пола столећа не ужива разумевање и одобравање. Напротив, већина представника различитих идеолошких струја, и поред свих спорења, остају уједињени у критици романтике.¹²⁾ Краусова оцена је понешто претерана не само због тога што романтика није само критикована са различитих позиција (већ су исто тако и похвале стизале са разних страна) него и због тога што су различити аутори романтици замерали различите ствари. Поједностављено, могло би се рећи да што су са једне стране романтици замерали, са друге су јој одобравали и обрнута.

Крочеова критика романтике није просто негаторска. Он покушава да романтику разуме у њеном историјском контексту односно у оквиру повести XIX века. По његовом мишљењу, појава романтизма није случајна и може се разумети само у контексту духовног супротстављања између „религије слободе“ односно либерализма¹³⁾ са једне стране, и њему непријатељских религија (католицизам римске цркве, апсолутна монархија, демократски идеал, те комунизам) до кога долази у XIX веку. Романтика се уздиже и шири са растом либерализма и идеализма, а неретко у истим осо-

8) Владислав Д. Стакић, *Монархистичка доктрина Шала Мораса, основи француског поретка*, А. Ж. Јелић, Београд, 2002, стр. 53-57.

9) Carl Schmitt, *Political Romanticism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986.

10) Ђерђ Лукач, *Разарање ума*, Култура, Београд, 1966.

11) Љубомир Тадић, *Традиција, легитимитет и револуција*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 92-115.

12) Hans-Christof Kraus, „Politisches Denken der deutschen Spätromantik“ in: Bernd Heidenreich (Hgs.) *Politische Theorien des 19. Jahrhunderts, I Konservativismus*, Hessische Landszentrale für politische Bildung, Wiesbaden, 1999, S. 27.

13) „Посматрамо ли све ове црте слободарског идеала, не може се избећи да га се назове религијом. Он је био религија уколико се у обзир узме суштина која се код сваке религије састоји из једне свести о стварности и одговарајуће етике, оставимо ли по страни митолошки елемент, преко кога се тек секундарно религија разликује од филозофије. Свест о стварности и одговарајућа етика либерализма, као што смо показали, развиле су се из дијалектичког и историјског мишљења и то је довољно да им се прида карактер религије.“ Benedetto Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, Europa Verlag, Zürich, 1935, S. 18-19.

бама. Та истовременост, наставља Кроче, није случајна, него почи- ва на многоструким односима.¹⁴⁾

Да би разјаснио те многоструке односе, односно да би са једне стране оправдао повезивање романтизма са либерализмом и идеализмом, а са друге стране оставио простор за оштру критику романтизма, Кроче прави поделу на две различите романтике. Наиме, он разликује романтизам као теорију и спекулацију и романтизам као осећај, поступање и морал.¹⁵⁾ Кроче жели да своју поделу одвоји од других могућих разликовања у оквиру романтике. Расцеп између теоријске и практичне романтике тек се делимично поклапа са разликом коју су историчари правили између „ране“ и „касне“ романтике, односно између периода „цветања“ и периода „опадања“. Овде дакле није реч о хронолошкој разлици, него о идеалној и унутрашњој. Поред тога, код Крочеа се још мање може говорити о супротстављању латинског „здравља“ германској „болећивости“, будући да се међу Немцима могу пронаћи најмаркантнији представници и једне и друге врсте романтике, као што су оба правца имала своје следбенике и ван граница немачких земаља.¹⁶⁾ Реч је дакле о суштинској подели између две духовне доктрине, два душевна стања, односно о стварима које нису само различите, него су међусобно супротстављене и међусобно се искључују.

У Крочеовој интерпретацији теоријски и спекулативни романтизам је позитивна појава. Он је критика, полемика и побуна против једностраног интелектуализма просветитељства. Ова врста романтике пробудила је смисао за праву и велику поезију, а у новој науци фантазије засновала теорију естетике. Тај романтизам афирмисао је вредност спонтанитета, страсти и индивидуалности, и дао им место у етици. Он је такође спознао и објавио право постојеће и чињеничног у свим његовим временским различитостима, те засновао модерну историографију која прошлост не посматра са потцењивањем и ругањем, већ је схвата као део садашњости и будућности. Таква романтика вратила је математику и природне науке у њихове границе показујући да оне нису у стању да разреше антиномије мишљења изван свог властитог подручја.¹⁷⁾

Кроче, истина, поред свих ових похвала истиче и да је теоретски романтизам умео и да претера захтевајући некакаву филозофију повести изнад повести и филозофију природе изнад при-

14) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, Europa Verlag, Zürich, 1935, S. 40.

15) *Ibidem*, 40.

16) *Ibidem*, 42.

17) *Ibidem*, 40-41.

родних наука. У својим покушајима да се пробије до истине, он је био смеон, чак екстреман, па чак и онда када су ти покушаји остали узалудни. Међутим, он је и у својим ирационалним појмовима садржао клицу рационалне истине. Првенство које је понекад давао осећајима и мистичном заносу, вредели су у његовој полемици са апстрактним интелектуализмом. За овај тип романтизма Кроче користи изразе „протестантизам у филозофији“, односно „либерализам у литератури“. Он нас, дакле, ставља пред романтику која реагује на претеривања просветитељства, али се истовремено упушта са њим у један плодан дијалог.

Тај и такав романтизам, сматра Кроче, поставио је теоретске премисе либерализма¹⁸⁾, што је мишљење са којим би се сложио и Исаија Берлин. Заправо, Кроче тврди да такав романтизам не само да стоји у складу са модерном филозофијом идеализма и апсолутног спиритуализма, него је теоретски, спекулативни романтизам сама та филозофија.¹⁹⁾ Он не оставља простор за двоумљење коју линију мишљења има у виду када говори о теоретском романтизму. То је филозофија која иде од Канта до Хегела, односно немачки класични идеализам који је, дакле, филозофија романтизма. Познато је да ни Кант ни Хегел нису имали високо мишљење о ономе што се обично подразумева под романтичарским покретом, па ипак, та традиција мишљења по Крочу представља ону „позитивну“ и „вредну“ романтику. Парадоксално, реч је о филозофији која је истовремено и „класична“ и „романтична“. Управо то је филозофска традиција у којој стоји и сам Кроче, те је и по том основу заинтересован за позитивно вредновање спекулативног романтизма. Па ипак, он није једини аутор који поистовећује романтизам и класични идеализам. Тако Роџер Скрутон пише да би било тачније класичну немачку филозофију описати као романтичарску немачку филозофију и то не само због своје везе да романтичарском књижевношћу већ и због своје исказане склоности ка узвишеним визијама у односу на валидне аргументе.²⁰⁾ Слично неразликовање класичног идеализма и романтизма, само са конзервативних позиција налази се и код Фридриха Ромика. По његовом мишљењу, последњи отисак немачког идеализма представља универзализам Отмара Шпана.²¹⁾

18) *Ibidem*, 41.

19) *Ibidem*, 41.

20) Роџер Скрутон, *Кратка историја модерне филозофије: од Декарта до Витгенштајна*, Народна књига Алфа, Београд, 1998, стр. 138.

21) Friedrich Romig, *Die Rechte der Nation*, Leopold Stocker Verlag, Graz, Stuttgart, 2002, S. 149-173.

Наспрам овог теоријског романтизма Кроче поставља практичну, сентименталну и моралну романтику. Колико је код теоријске романтике била реч о нечем позитивном, толико је сада реч о нечем негативном, нечем потпуно другачијем и страном. Практични, морални романтизам је одмах попримио болесни изглед и увек био предмет етичке критике. Одакле год да се погледа њему је било потребно лечење и оздрављење.²²⁾

На овом месту није реч о простом разликовању теоријског и практичног романтизам негом њиховом супротстављању. Тако нас Кроче подсећа да су и Гете и Хегел, дакле представници идеализма (спекулативног романтизма), и исти они мислиоци који су најснажније разнели ланце индивидуализма, избегавали и критиковали практичну романтику као срамну болест (*schimpfliche Krankheit*).²³⁾ Тиме се заправо даје до знања да су и савременици били свесни разлике у оквиру романтизма на којој и он инсистира. Међутим, позивањем на Гетеа и Хегела Кроче покушава да укаже да су најбољи духови успели да у себи победе болест моралног романтизма и, захваљујући том оздрављењу, били у стању да разоткрију све романтичарске „испразности и будалаштине“ те постали најоштрији критичари романтизма.²⁴⁾

За ту романтичарску болест Кроче користи израз „светска бол“ (*Weltschmerz* односно *male del secolo*)²⁵⁾ и везује је за модерно доба, па је тај морални романтизам заправо специфична духовна појава XIX stoleћа. Уосталом, црте те романтичарске болести могу се препознати у свим људима оног времена. Кроче их препознаје у писмима које су људи тада писали, њиховим биографијама, сликама, у изразима њихових очију, држању, костимима.²⁶⁾ Све је то, мање или више, одавало знаке болести сентименталног романтизма.

Али зашто је морални романтизам болестан и зашто се јавља баш у XIX веку? Кроче негира да је *Weltschmerz* последица ишчежавања старог веровања. Заправо, такво стање не рађа се из нестанка старе вере, будући да он са собом носи и полет и ентузијазам који се везује за нову веру. У крајњој линији Кроче нас подсећа да су се интелектуални и водећи слојеви друштва већ у XVIII stoleћу

22) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, S. 41.

23) *Ibidem*, 41-42.

24) *Ibidem*, 49.

25) *Ibidem*, 42.

26) *Ibidem*. 50. Такође види: Benedetto Croce, *History its Theory and Practice*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1923, p. 265.

видно удаљили од хришћанства, али да тада није дошло до подвојеног и болесног стања какво је било романтичарско. Напротив, одвикавање од старе вере текло је са одређеном дозом раздраганости и радости, што се поткрепљује примером неуредне рушилачке снаге *Sturm und Drang*-а.²⁷⁾ Позивање на *Sturm und Drang* никако није случајно, јер ако је *Weltschmerz* последица опадања старих веровања, зашто се то душевно стање није јавило раније, рецимо у XVIII столећу и код људи као што су Хаман и Хердер, који уосталом важе за претече романтизма?

На ово питање Крочеов одговор гласи да се болест појавила више као последица неспособности да се прихвати нови правац и нова вера – „религија слободе“ – за чега је требало храбрости и мужевности, него због одласка и опадања старе вере. Морални романтизам је дакле болестан не зато што пати за старим временима, јер би у тој патњи још било нечег узвишеног, нечег херојског, више него болесног. Романтизам је болестан јер не поседује ни стару ни нову веру. При томе, стару веру је одавно престао да схвата озбиљно, а за нову није имао храбрости. Наравно, романтизам се није случајно нашао на тој клацкалицы. Он не само да не прихвата ауторитет прошлости, нити јасноћу данашњице са одговарајућим нормама и правилима, него је реч о томе да је романтизам неспособан да верује у нешто. Међутим, поред ове неспособности, романтизам манифестује и немирну потребу да међу различитим верама тражи начела мишљења и живота.²⁸⁾ Парадоксално, морални романтичари траже нову веру, нешто за чега би се везали, али нису у стању да се ту и задрже, јер ни једну веру не могу да прихвате. У томе је, према Крочеу, сва несрећа моралног романтизма.

За нову веру требало је храбрости да се направи раздор са старим навикама, а да би се позиције нове „религије слободе“ браниле било је потребно искуства, образовања и духовног вежбања. Ово је успевало само јаким главама и јаким срцима, тврди Кроче. То, дакле, није био посао за женске душе, слабе, сентименталне, недоследне, својеглаве. Они нису били у стању да пронађу природну равнотежу (*natürliche Gleichgewicht*) коју су довели у питање и тако лутали од једне до друге потпорне тачке. Пошто су уништили везу између коначног и бесконачног, идеалног и чулног ови романтичари су, тврди Кроче, у очајању изједначавали бесконачно са било чим коначном и идеално са свачим чулним. Изгубивши јединог Бога, правили су себи идоле.²⁹⁾ Они ипак нису остајали сле-

27) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, 42-43.

28) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, S. 43.

29) *Ibidem*, 43-44.

пи за либерализам који се рађао, али су од њега узимали поједине елементе које су одмах извртали и кривотворили: историчност у сентименталну прошлост и у рестаураторску носталгију, националност у фанатичност рода и расе, слободу у самопотрагу и анархизам, а вредност коју поезија има за живот у некакву доживљај-поезију и поезију-живот.³⁰⁾

Тако код Крочеа, морални романтизам заправо представља болест душе и карактерну слабост. Они који нису били у стању да се приволе „религији слободе“, истовремено одбијајући да се потпуно идентификују са старим светом, заправо су женске и сентименталне душе. Романтика је, према томе, опасност за сваку стварну религиозност и сваки облик идеала, не само за либерализам, него и за његове антитезе. Она је као нека врста духовне заразе која упропасти све чега се дотакне.

У том смислу Крочеова критика романтизма није нова. Заправо реч је о Хегеловој критици романтичарске субјективности израженој у *Основним цртама филозофије права*. Он ту говори о субјективитету који себе тврди као оно апсолутно, што је најзамршенији облик зла, где се зло обрће у добро, а добро у зло. То је врхунац субјективитета у моралном стајалишту, у коме свест себе зна као ову моћ и тиме апсолутну. Хегел каже: „Врхунац субјективитета који себе схвата као оно последње, врхунац који овде још треба размотрити, може бити само тај: знати себе још као оно закључивање и одлучивање о истини, праву и дужности што у пређашњим облицима по себи већ постоји. Он се, дакле, састоји у томе да се добро зна оно морално објективно, али се не удубљује у његову озбиљност, и да се не поступа на основу њега заборављајући и одричући се самога себе, него да се у погледу тога уједно исто држи о себи и да се себе зна као оно што тако хоће и закључује, а што исто тако може и другачије хтети и закључити.“³¹⁾ Другим, речима врхунац зла и врхунац субјективитета се по Хегелу испољава у одрицању сваког објективног важења моралних правила. Субјект узима самог себе као последњу референтну тачку која може поступати овако или онако. „Ја“ себе види као нешто изнад ствари и закона, оно је њихов господар, па се према томе по својој вољи може играти тим стварима.

Хегел не оставља простора сумњи на кога тачно мисли када говори о иронији. „Ова форма сада је иронија, свест да се са таквим принципом уверења није доспело далеко и да у овом најви-

30) *Ibidem*, 48.

31) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie der Rechts*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2000, § 140, S. 151.

шем критеријуму влада једино самовоља. Ово стајалиште је право проистекло из Фихтеове филозофије која оно Ја изговара као апсолут, то значи као апсолутну извесност, као опште јаство које кроз даљи развитак напредује до објективитета. О Фихтеу се заправо не може рећи да је он у оном практичном самовољу субјекта учинио принципом, али је касније код Фридриха ф. Шлегела, само оно посебно успостављено као Бог, у вези са добрим и лепим, тако да је оно објективно добро само једна творевина мога уверења, да само кроз мене добија постојаност и да му ја, као господар и мајстор, могу допустити да се појави и да ишчезне. Тиме што се ја држим према нечему објективном оно је за мене уједно ишчезло, и ја тако лебдим над једним чудовишним простором производећи и разарајући ликове.³²⁾

Он дакле, сматра да је код Шлегела и романтичара реч о „највишој тачки субјективитета“ која може настати само у добу високог образовања, где је озбиљност веровања пропала. Са друге стране, Кроче понавља Хегелове речи. Обојица романтичарима замерају немогућност пристајања уз неки принцип или правило које би схватили озбиљно.

Крочеу се може упутити примедба да његова квалификација романтизма не стоји. Ако романтичари нису прихватили „религију слободе“ то још увек не значи да нису прихватили ни једну религију. У крајњој линији, Адам Милер и Фридрих Шлегел су прешли у римокатоличку веру. Држећи се Крочеа, то значи да су прихватили сасвим јасну позицију, будући да он своје излагање о противничким религијама религији слободе отпочиње са излагањем о католицизму.³³⁾

Наравно, Кроче зна да су многи романтичари прешли у католичку веру и не намерава да једноставно пређе преко тога. Он, међутим даје своју интерпретацију догађаја. Наиме, неспособни да прихвате религију слободе, романтичари, те женске душе, сањали су о повратку религиозне трансценденције и о спокојству које она обећава. Будући да је највиша форма такве трансценденције католичка вера, романтичари су се почели окретати католичанству. То се не односи само на оне који су рођени као католици, него и на оне који су припадали другим хришћанским деноминацијама, као и на оне који уопште нису били верници.³⁴⁾

Међутим, Кроче одмах затим додаје да је ово окретање католицизму било фарса или поза. Они нису постајали католици у

32) Hegel, *Grundlinien der Philosophie der Rechts*, § 140, S. 153.

33) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, S. 21.

34) *Ibidem*, 44.

дубини душе, па су правим католицима били сумњиви. О чему се заправо ради? „Одвећ чулан и маштовит, жудео је тај романтички католицизам за бојама, музиком, певањем, старим катедралама, сликама Богородице и светаца, сувише осећајан, наслађивао се у сласти греха, испаштања и плача.“³⁵⁾ Иако је у догматском смислу овај романтичарски католицизам стајао ултракатолички, у пракси се, тврди Кроче, држао често и непокорно у односу на папску политику. Када Кроче подвлачи да је овај католицизам, ма колико био антипротестантски, ипак сањао о једној новој реформи, која би поново ујединила протестанте и католике - али на католичкој основи - није тешко сетити се да при томе мисли на ону линију романтичарског мишљења која полази још од Новалиса и његовог есеја *Хришћанство или Европа*.³⁶⁾ Одатле Кроче закључује да романтичари нису били у стању да озбиљно прихвате католичанство, односно нас враћа на Хегелову тезу о романтичарској моралној субјективности. Шта више, Кроче подсећа да нису сви романтичари постали католици, него су неки од њих одбацили и само хришћанство, враћајући се паганским култовима, некада римским, некада германским, а некада све то комбиновали са источњачким веровањима или мистиком и магијом. Он такође помиње и романтичарски пантеизам.

Кроче се затим окреће романтичарској политици, коју би требало ставити под наводнике, јер би политика, која болује од романтичарске болести, била контрадикторна самој себи, са чим би се сложио и Карл Шмит.³⁷⁾ О чему је реч? За Крочеа је романтичарска политика, заправо политичка фантазија. По овом питању он није усамљен будући да су и други аутори (после њега) на сличан начин карактерисати романтику. Онда се представља као презир према стварности и чињеницама од којих су романтичари бежали повлачећи се у свет фантазије и снова, па се од њих и није могла очекивати некаква значајнија улога у политици.³⁸⁾

Свој став о романтици као фантазији Кроче образлаже тако што тврди да романтичари веру и блаженство траже у начинима социјалног живота различитим од данашњег, односно у прошлости. Будући да је прошлост *Ancien Régime*-а била још увек сувише свежа и јасна у сећањима, она је била непогодна за идеализаци-

35) *Ibidem*, 44.

36) Friedrich von Hardenberg Novalis, *Christenheit oder Europa*, in: Jakob Minor (Hgs.) *Novalis Schriften*, Zweiter Band, Verlag bei Eugen Dieberichs, Jena, 1907.

37) Carl Schmitt, *Political Romanticism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986.

38) Reinhold Aris, *History of Political Thought in Germany 1789-1825*, Russell & Russell Inc. New York, 1965, p. 208, 218.

ју. Морало се, дакле, идеализовати још раније раздобље, односно средњевековље. Тамо су се привиђале сенке чуда од верности, лојалности, чистоте, племенитости, заузданости и необузданости у исто време.³⁹⁾ Овом обожавању средњег века, наставља Кроче, можемо захвалити за рестаурацију старих утврда и катедрала, лажну готику и лажну дилетантску поезију која је опонашала средњевековне форме. Из Крочеових речи избија одбојност према овом имитирању и идеализовању средњег века, тако карактеристичном за пруског краља Фридриха Вилхелма IV и у мањој мери за баварског Лудвига I. Не треба много па да се схвати да, иако не помиње имена, Кроче пре свега циља на главне представнике немачке политичке романтике Новалиса, Адама Милера, Фридриха Шлегела, Франц Бадера, будући да се управо код ових писаца могу наћи најречитије похвале средњевековља.

Религија средњег века била је превладавајућа, али не и једина, будући да се поред ње, односно паралелно са њом, уздигла и религија рода и народности, и то оног народа који се, услед мањкавог познавања историје, сматрао творцем средњег века. Реч је о германству. Германство се, тврди Кроче, сматрало за елемент младости спреман да регенерише свет. Са мањим успехом и други народи следили су германски пример позивајући се на расну чистоту: Латини, Келти, Ибери и Словени.⁴⁰⁾ Поново није тешко закључити да се пре свега мисли на ствараоце попут Гереса и Клајста.

Ове религије моралне романтике, Кроче третира као перверзију. „По свом пореклу, све ове вере биле су изопачења, јер су замењивале универзално партикуларним, вечно са случајним, творца са творевином.“⁴¹⁾ Већ у овој реченици, поново се осећа Хегелов дух. Када Кроче говори како су романтичари у својој изопачености на место идеалног поставили либидо и салдострашће, како су окрутност и страхоте постали осећаји задовољства, како се развијао укус за садизам и сатанизам, при чему се позива на примере Шатобријана, Бајрона и Шелија, он понавља Хегелове налазе о злу које постаје добро, и добру које постаје зло.

Реч је наиме о душевној слабости романтичара. Они који ни су успели да се, као Гете и Хегел, дистанцирају од сентиментализма и моралног романтизма, завршили су у лудилу или физичком самоубиству. Други су опет извршили морално самоубиство завршивши у разврату, лажној побожности, неактивној усамљености и

39) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, S. 45-46.

40) *Ibidem*, 46-47.

41) *Ibidem*, 47.

досади. Међутим, било је и оних који су желели да живот проводе у акцији, оних који су разочарани и очајни због несрећне љубави отишли да се боре за идеал слободе који нису могли теоријски образложити. Они су се борили и гинули за ствар угњетених народа.⁴²⁾

Као што смо нагласили, Кроче признаје да се елементи романтичарске болести могу уочити код свих људи XIX столећа. Дакле, ако су романтичари били свуда, то значи да их је било у свим земљама и на свим странама барикаде – међу конзервативцима и реакционарима, колико и међу либералима. Али зашто су неки романтичари пристајали уз реакционаре, а други уз либерале? Крочев одговор је да је то зависило од прилика у одређеној земљи. У земљама у којим политика није стајала у првом плану романтичари (који политички и нису били ништа, будући да су били просто људи болесних нерава) су деловали као реакционари и конзервативци. Тамо где је срце брже тукло и где су цветале либералне идеје и романтичари речи „романтично“ и „либерално“ користиле су се као синоними.⁴³⁾ Другим речима, Кроче тврди да романтичари, такви какви су и нису имали никакву политичку енергију. Они су негде могли да стану на страну либерализма или реакције, а да ни са либерализмом или реакцијом заправо немају никакве везе. Да довољно озбиљно не узимају ни католичку веру, ни идеје нације и слободе, чак и када се за њих жртвују.

Романтика је код Крочеа подељена на две стране. Потпуно позитивну и потпуно негативну. У основи то разликовање две различите романтике мање је филозофски, а више политички инспирисано. Практична романтика је рђава, не зато или у најбољем случају не само зато, што је морална, осећајна, субјективистичка и нестална, већ зато што је суштински антилиберална, чак и онда када се сама представља као таква. Он у том смислу иде даље него Хегел, јер док Хегел говори само о субјективности која одбија да изнад себе прихвати било који принцип или правило, докле код Крочеа то правило постаје либерализам. Као што је то приметио Валентини, либерализам код Крочеа постаје критеријум вредновања историјских догађаја.⁴⁴⁾ Треба имати у виду да је за Крочеа, по-

42) *Ibidem*, 49-50.

43) *Ibidem*, 50.

44) Francesco Valentini, *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 283.

вест, заправо прича о слободи и сталној борби за задобијање слободе.⁴⁵⁾ „Из праве повести увек се чује ратнички тон који најављује битке живота.“⁴⁶⁾ За њега је реч о бици између религије слободе (на овом месту треба бити пажљив, јер Кроче схвата либерализам шире од одређеног скупа институција, што је тема којом се сада не можемо бавити) која се афирмише борбом са својим нужним супротностима (а у XIX столећу те супротности су католицизам римске цркве, апсолутна монархија, демократски идеал, те комунизам) и расте тако што у себе асимилује неке елементе тих супротности. Исто тако и супротности јачају прихватајући неке либералне елементе или тако што другачије размештају старе. Повест XIX столећа је дакле повест једног духовног рата који Кроче назива велики рат.⁴⁷⁾ У оквиру тог рата, тог духовног збивања, романтизам се појављује као претња, као болест, као оно што слаби позиције религије слободе. Он се и сам стално трансформише и либерализам је принуђен да га увек изнова превладава.⁴⁸⁾ Ван овог контекста, романтизам се, према Крочеу, не може разумети.

Милер, Шлегел, Бадер и други, за Крочеа су криви због супротстављања либерализму те је због тога њихов романтизам „срамна болест“. И не само то, они су опасни јер су неке либералне елементе „искварили“ и „извитоперили“. Ако се само либерална интерпретација слободе узима као једина исправна, те ступа као норма, онда је романтичарско тумачење „кварење“. Према томе, Кроче не само да полази од претпоставке о борби религије слободе и њој супротстављених религија, него је у тој борби одабрао страну. Они који су са друге стране, као што је то случај са романтичарима, постају „женске душе“ и „сентименталне природе“. Њихова карактерна слабост је крива што нису били у стању да „оздараве“ и прихвате „религију слободе“.

То чак више нема везе ни са романтичарским субјективизмом. Ако не пре, а оно барем у својој касној фази, мисао наведених романтичара није имала ништа са субјективизмом. Тако на пример Валтер Линден дели романтику на њен рани, односно „субјективни“ и касни односно „објективни“ период. Међутим, управо је субјективни период онај који можемо везати за одређене либералне моменте романтичарске мисли, док каснији објективни период или

45) Benedetto Croce, *History as The Story of Liberty*, Georg Allen and Unwin Ltd. London, 1949, pp. 59-62.

46) Croce, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, S. 52.

47) *Ibidem*, 53.

48) *Ibidem*, 52.

како га Линден још назива, „права романтика“, представља најжешће сучељавање романтичара са либерализмом.⁴⁹⁾ Према Линдену романтичарско напуштање субјективизма и жешће супротстављање либерализму наступају заједно. Међутим, код Крочеа је баш та касна романтика, која је превладала свој необуздани субјективизам, у фокусу критике због своје везаности за католичку и конзервативну реакцију, односно захтева за повратак на традицију средњег века. То би дакле значило да је Кроче помешао субјективну и објективну фазу и из сваке узео оно што му је потребно. Да би изашао на крај са овим разликовањем он једноставно каже да његова подела на теоријску и практичну романтику није хронолошка него идеална.

Кроче се не бави разликовањима у оквиру саме романтике, тако да меша раног и касног Шлегела, младог и старог Гереса и на чудан начин повезује Бајрона и Адама Милера. Он заправо одваја под именом практичне романтике само оно што му је потребно и што се може искористити, а све остало гура у моралну романтику. У оквиру тако одвојене моралне романтике он занемарује важне разлике између британске, немачке и француске романтике, између Бадера и Бајрона, Шатобријана и Милера – на чега указују бројни аутори.⁵⁰⁾ Да није реч о површним и минорним разликама међу романтичарима сведочи Артур Лавцој који је тврдио да не постоји романтика као јединствена ствар, него више романтика.⁵¹⁾ Нажалост, Кроче све те разлике не узима довољно у обзир.

С тим у вези проблематично је и Крочеово образложење зашто су се неки романтичари придружили либералима, а други конзервативцима. Ако је то била ствар контекста и политичких прилика у земљама у којима су живели, како је онда могуће да су у истим приликама неки постајали либерали, а други конзервативци? Да је потребно много суптилније објашњење сведоче и примери Новалиса и Фридриха Шлегела који су прво са одобравањем подржали Француску револуцију, да би на крају обојица постали непријатељи револуције. Чак и у самој Аустрији делују реакционарни бечки романтичари, али међу мањинама се романтизам и либерализам умногоме поклапају. Фридрих Шлегел је у младости у

49) Frederick C. Beiser, *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, p. 226.

50) Hans S. Reiss (ed.), *The Political Thought of the German Romantics 1793-1815*, Basil Blackwell, Oxford, 1955, такође види: Maurice Cranston, *The Romantic Movement*, Blackwell Publishers, Oxford, 1994.

51) Arthur O. Lovejoy, "The Meaning of Romanticism for the Historian of Ideas" in: Patrick Riley (ed.) *Essays on Political Philosophy*, University of Rochester Press, New York, 1992, p. 304.

својим захтевима за слободу и демократију превазилазио Канта, да би на крају прешао у римокатоличку веру и ступио у Метернихову службу. Да ли се таква промена може објаснити само романтичарским субјективизмом, последицом романтичарске неозбиљности? Чак када би то био случај, код Крочеа то није довољно разрађено. Можда и због тога, што би онда Кроче морао да објасни како је до исте промене дошло и код Генца коме се тешко може приговорити субјективизам. Занимљиво је и да Кроче не помиње имена, јер је велико питање да ли би међу романтичаре сврстао и Генца, Берка или чак и Де Местра, што је понекад случај, а они су несумњиво поседовали политичку енергију. У том смислу, Шмитова критика романтизма је успелија, будући да он настоји да оцрта границе романтике и да одвоји романтичаре од Берка, Де Местра и Де Бонала.⁵²⁾

Када говори о романтичарском ставу према *Ancien Régime* Кроче превиђа да ствари нису ни близу једноставне како се то на први поглед чини. Романтичари нису одбацили *Ancien Régime* зато што су сећања на њега била сувише свежа, јер та временска блискост није спречила друге конзервативце да покушају са реставрацијом апсолутистичког поретка. Напротив, романтичари су одбацивали апсолутистички принцип који су препознавали како у старом режиму тако и у захтевима револуције.

Па ипак, Крочеу се мора признати настојање да се романтиком бави у контексту времена у коме се она јавља и у контексту борбе идеја у којој учествује.

ЛИТЕРАТУРА

- Берлин, Исаија, *Корени романтизма*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Достанић, Душан, „Модерна држава пред изазовима комунитаризма“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012, стр. 83-109.
- Достанић, Душан, „Хердерово схватање нације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд 3/2012, стр. 81-84.
- Лепенис, Волф, *Култура и политика*, Геопоетика, Београд, 2009.
- Лукач, Ђерђ, *Разарање ума*, Култура, Београд, 1966.
- Скрутон, Роцер, *Кратка историја модерне филозофије: од Декарта до Витгенштајна*, Народна књига Алфа, Београд, 1998.
- Стакић, Владислав, *Монархистичка доктрина Шала Мораса, основи француског поретка*, А. Ж. Јелић, Београд, 2002.
- Тадић, Љубомир, *Традиција, легитимитет и револуција*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.

52) Carl Schmitt, *Political Romanticism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986.

- Aris, Reinhold, *History of Political Thought in Germany 1789-1825*, Russell & Russell Inc. New York, 1965.
- Beiser, Frederick, *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Beiser, Frederick, *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, 2003.
- Cranston, Maurice, *The Romantic Movement*, Blackwell Publishers, Oxford, 1994.
- Croce, Benedetto, *Geschichte Europas im neunzehnten Jahrhundert*, Europa Verlag, Zürich, 1935.
- Croce, Benedetto, *History as The Story of Liberty*, Georg Allen and Unwin Ltd. London, 1949.
- Croce, Benedetto, *History its Theory and Practice*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1923.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Grundliniender Philosophieder Rechts*, SuhrkampVerlag, Frankfurt am Main, 2000.
- Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and Third Reich*, Cambridge University Press, 1984.
- Kraus, Hans-Christof, „Politisches Denken der deutschen Spätromantik“ in: Bernd Heidenreich (Hgs.) *Politische Theorien des 19. Jahrhunderts, I Konservatismus*, Hessische Landszentrale für politische Bildung, Wiesbaden, 1999, S.27-66.
- Lovejoy, Arthur, “The Meaning of Romanticism for the Historian of Ideas” in: Patrick Riley (ed.) *Essays on Political Philosophy*, University of Rochester Press, New York, 1992.
- Novalis, Friedrich von Hardenberg, *Christenheit oder Europa*, in: Jakob Minor (Hgs.) *Novalis Schriften*, Zweiter Band, Verlag bei Eugen Dieberichs, Jena, 1907.
- Romig, Friedrich, *Die Rechte der Nation*, Leopold Stocker Verlag, Graz, Stuttgart, 2002.
- Safranski, Rüdiger, *Romantik, eine deutsche Affäre*, Carl Hanser Verlag, München, 2007.
- Schmitt, Carl, *Political Romanticism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986.
- Spann, Othmar, *DerwahreStaat*, VerlagvonGustavFischer, Jena, 1931.
- Valentini, Francesco, *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

Dusan Dostanic

CROCE’S CRITIQUE OF ROMANTICISM

Resume

Romanticism represents one of the most influential and yet, one of the most criticized intellectual movements in European history. In this work the author deals with Croce’s critique of Romanticism. Cro-

ce tries to understand Romanticism in its historical context. So, in his opinion Romantic phenomenon isn't an accident. Romanticism can be understood only in context of struggle between religion of freedom (Liberalism) and its enemies (Catholicism, Absolutism, Communism). However, Croce makes distinction between two different kinds of Romanticism. The first kind is theoretical Romanticism, and according to Croce this kind of Romanticism is positive, it is more or less compatible with liberalism. Actually, this theoretical Romanticism is the other name for idealistic philosophy. It is quite important as Croce himself stood in a tradition of German Idealism.

The other kind of Romanticism is practical, moral or sentimental Romanticism, and according to Croce this is a negative phenomenon. He uses expressions such as „shameful sickness“ (schimpfliche Krankheit). In his critic of moral Romanticism Croce follows Goethe and Hegel. In his opinion sentimental Romanticism is a spiritual phenomenon of the XIX century. Its „shameful sickness“ lies in a fact that it wasn't able to accept new liberal religion of freedom, so it roamed in unserious subjectivism. Moral Romanticism hasn't had courage for the new faith, but in the same time didn't believe in old religion. So, Romanticism looked for a new religion but lacked any commitment or seriousness about it. Croce claims that Romanticism is incapable for a politics because it despises reality and facts. Political Romanticism is actually political phantasy.

We can see that Croce's critique of Romanticism is more of a political than of philosophical nature. We can see that Croce's critique of Romanticism is more of a political than of philosophical nature. According to Croce Liberalism is a criterion for valuation of historical phenomena. So theoretical Romanticism is positive one because it is compatible with religion of freedom, and moral Romanticism is negative because it is antiliberal. In doing so Croce sometimes has a problem with historical facts and interpretation of some of Romantic writers. Moreover he doesn't pay attention to great differences between Romantic movements in Europe. Also he fails to see that later, conservative Romanticism had nothing to do with subjectivism.

Key words: Benedetto Croce, romanticism, liberalism, religion of freedom, XIX century

* Овај рад је примљен 15. јула 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. септембра 2014. године.